ESKİŞEHİR TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİLİM VE TEKNOLOJİ DERGİSİ B- TEORİK BİLİMLER

Eskişehir Technical University Journal of Science and Technology B- Theoretical Sciences

2019, 7(1), syf. 75 - 80, DOI: 10.20290/aubtdb.456116

SA MODÜLLER KULLANILARAK BAZI ÇOK BİLİNEN HALKALARIN KARAKTERİZASYONU

Özgür TAŞDEMİR *

Trakya Üniversitesi, Edirne, Türkiye

ÖZET

Bir *R* halkası üzerinde tanımlı bir *M* modülü, hem SIP hem de ADS özelliklerine sahipse, bu *M* modülüne SA modül dendiğini biliyoruz. Bu çalışmada, her SA modülün aynı zamanda SSP özelliğine de sahip olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca, eğer bir *R*-modül, injektif ve asal ise SSP özelliğine sahip olduğu gösterilmiştir. Bunlara ek olarak, çok bilinen bazı halkalar, SA modüller yardımıyla karakterize edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: SA-modül, SIP, SSP, Yarıbasit, V-halka

CHARACTERIZATION OF SOME WELL-KNOWN RINGS BY USING SA MODULES

ABSTRACT

Recall that an R-module M is an SA module if M satisfies both SIP and ADS property. In this study, it is proved that every SA module has the SSP, and also proved that if an R-module M is both injective and prime then M has the SSP. Additionally, some well-known rings are characterized by using SA modules.

Keywords: SA-module, SIP, SSP, Semisimple, V-ring

1. GİRİŞ

Bu çalışma boyunca, tüm halkalar değişmeli ve birimli olup, R böyle bir halkayı ifade edecektir. Modüller birimseldir ve bir değişmeli grup M için M_R sağ R-modülü gösterecektir. Çalışmamızda açıklanmamış terminoloji ve aşağıda verilen tanımlara ilişkin ayrıntılı bilgi için [3] ve [5] kitapları okuyucuya önerilmektedir. Bir X alt kümesinin (sırasıyla, bir x elemanının) bir M R-modülünde *sağ sıfırlayıcısı (annihilator)* $r(X)$ (sırasıyla, $r(x)$) ile gösterilecektir. R bir halka ve n bir pozitif tamsayı olmak üzere, $M_n(R)$, nxn'lik full matris halkalarını gösterecektir.

Tanım 1.1. Bir M modülünün A ve B alt modülleri için $A + B = M$ ve $A \cap B = 0$ koşulları sağlanıyorsa A alt modülüne M modülünün bir *dik toplananı (direct summand)* denir ve $A \subseteq^{\oplus} M$ ile gösterilir. Bu durumda B de bir dik toplanandır.

Günümüzde dik toplananlığa bağlı yeni tanımlar yapılarak bu anlamda birçok çalışmalar yapılmaktadır [1, 4, 7, 8, 10, 11].

SIP özelliğine sahip modüller ilk olarak Wilson [16] tarafından 1986 yılında tanımlanmıştır.

Tanım 1.2. Bir M modülünün herhangi iki dik toplananının arakesiti yine M de bir dik toplanan ise M modülü *SIP (Summand Intersection Property)* özelliğine sahiptir, denir. R bir halka olmak üzere R_R

*Sorumlu Yazar: ozgurtasdemir@trakya.edu.tr
Geliş: 30.08.2018 Kabul: 02.01.2019

modülü SIP özelliğine sahip ise R halkası SIP özelliğine sahiptir denir. Yani; R nin her e, f idempotent elemanları için $eR \cap fR = gR$ olacak şekilde R nin bir g idempotent elemanı vardır.

SIP özelliğine sahip modüllerin duali olan SSP özelliğine sahip modüller, Garcia [7] tarafından 1989 yılında tanımlamıştır.

Tanım 1.3. Bir M modülünün herhangi iki dik toplananının toplamı yine M de bir dik toplanan ise M modülü *SSP (Summand Sum Property)* özelliğine sahiptir, denir. R bir halka olmak üzere R_R modülü SSP özelliğine sahip ise R halkası SSP özelliğine sahiptir denir. Yani; R halkasının her e, f idempotent elemanları için $eR + fR = gR$ olacak şekilde R halkasının bir g idempotent elemanı vardır.

Teorem 1.4. [1, Teorem 8] Bir M modülünün SSP özelliğine sahip olması için gerek ve yeter koşul her $M = A \oplus B$ ayrışımı ve her $f: A \to B$ homomorfizması için $Im(f)$ nin B nin bir dik toplananı olmasıdır.

Tanım 1.5. M bir $R-$modül ve A, M modülünün bir alt modülü olsun. $A \cap B = 0$ özelliğine göre maksimal olan M modülünün bir B alt modülüne A'nın M'deki *tümleyeni (complement)* denir.

ADS özelliği ilk Abelian gruplar için Fuchs [6] tarafından ifade edilmiştir.

Tanım 1.6. M bir R-modül olsun. Eğer her $M = A \oplus B$ ayrışımı ve A dik toplananının M modülündeki her C tümleyeni için $M = A \oplus C$ oluyorsa M modülü ADS ($absolute\ direct\ summand$) özelliğine sahiptir, denir.

Tanım 1.7. M bir $R-$modül ve A ve B, M modülünün herhangi iki dik toplananı olsun. $A \cap B = 0$ iken $A \oplus B \subseteq^{\oplus} M$ oluyorsa M modülü (C_3) özelliğini sağlar denir.

2. SA MODÜLLER

SA modüller Takıl Mutlu [13] tarafından tanımlanmıştır (Ayrıca, bkz [14,15]).

Tanım 2.1. Eğer bir M modülü hem SIP hem de ADS özelliklerine sahip ise bu M modülüne SA modül denir.

Tanımdan da görüleceği üzere SA modüller hem SIP hem de ADS özelliklerine sahiptir. Bizde, Sonuç 2.3'te SA modüllerin aynı zamanda SSP özelliğine de sahip olduğunu gösterdik.

Lemma 2.2. [1, Lemma 19] Bir M modülü (C_3) özelliğini sağlasın. Bu durumda, M modülü SIP özelliğine sahip ise M modülü SSP özelliğine sahiptir.

Lemma 2.2'nin bir sonucu olarak, Sonuç 2.3 elde edilir.

Sonuç 2.3. Her SA modül SSP özelliğine sahiptir.

Kanıt. M bir SA modül olsun. SA modül tanımından, M modülü ADS özelliğine sahiptir. [12, Teorem 2.7]'den M modülü (C_3) özelliğine sahiptir. Böylece Lemma 2.2'den M modülünün SSP'ye sahip olduğu görülür.

Sonuç 2.4. Bir M modülü SA özelliğine sahip olsun. Bu durumda, her $\mathrm{M} = \mathrm{A} \oplus \mathrm{B}$ ayrışımı ve her $\mathrm{f}: \mathrm{A} \to \mathrm{B}$ homomorfizması için $\mathrm{Im(f)}$, B altmodülünün bir dik toplananıdır.

Kanıt. Sonuç 2.3 ve Teorem 1.4'ten açıkça görülür.

Sonuç 2.3'ün tersi her zaman doğru değildir. Sıradaki örnekte, SSP özelliğine sahip olan ancak SA özelliğine sahip olmayan bir modül verilmiştir.

Örnek 2.5. *F bir cisim* ve $R = \begin{bmatrix} F & F \\ 0 & F \end{bmatrix}$ *olsun.* $N = \begin{bmatrix} 0 & \mathrm{F} \\ 0 & \mathrm{F} \end{bmatrix}$ *ve* $L = \begin{bmatrix} \mathrm{F} & \mathrm{F} \\ 0 & 0 \end{bmatrix}$ *sağ R-modüllerdir*. $M = R/L$ *ve* $\mathrm{U} = \mathrm{N} \oplus \mathrm{M}$ *olsun. [7, s.81]'den* U, *SSP özelliğine sahiptir. U nun bir SA modül olmadığı [13, Örnek 2.3]'te gösterilmiştir*.

Hamdouni, Özcan ve Harmancı [8, Önerme 2.1]'de injektif ve asal modüllerin SIP özelliğine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Biz aşağıdaki sonuçta, injektif ve asal modüllerin aynı zamanda SSP özelliğine de sahip olduğunu kanıtladık. Öncelikle asal modül tanımını verelim. M bir R-modül olsun. M modülünün sıfırdan farklı her x ve y elemanları için $r(x) = r(y)$ oluyorsa M modülüne *asal (prime)* R-modül denir.

Sonuç 2.6. Bir M modülü injektif ve asal ise SSP özelliğine sahiptir.

Kanıt. M bir R-modül olsun. [13, Önerme 2.16]'da M injektif ve asal ise M modülü SA özelliğine sahip olduğu kanıtlanmıştır. Dolayısıyla, Sonuç 2.3'den M modülü SSP özelliğine sahiptir.

Sonuç 2.6'nın tersi doğru değildir. SSP özelliğine sahip olan fakat ne injektif ne de asal olan bir $\mathbb{Z}$-modül örneği sıradaki örnekte verilmiştir.

Örnek 2.7. $M = {}^{\mathbb{Z}}/_{6\mathbb{Z}}$ bir $\mathbb{Z}$-modül olarak düşünüldüğünde, açıkça görülür ki, M modülü yarıbasit bir modüldür. Dolayısıyla M modülü SSP özelliğine sahiptir. Ancak M bir bölünebilir değişmeli bir grup olmadığından M injektif değildir. Şimdi $\overline{2}, \overline{3} \in M$ alalım. $r(\overline{2}) = 3\mathbb{Z}$ *ve* $r(\overline{3}) = 2\mathbb{Z}$ olduğundan M asal değildir.

3. SA MODÜLLER YARDIMIYLA BAZI HALKALARIN KARAKTERİZASYONU

R bir halka olsun. R yarıbasittir ancak ve ancak her R-modül injektiftir ancak ve ancak her R-modül yarıbasittir [17, 20.3]. Her basit R-modül injektif ise R halkasına *V-halka (V-ring* or *co-semisimple)* denir [17].

Herhangi iki SA modülün bir diktoplamının yine bir SA modül olmak zorunda olmadığını belirtelim [13, Örnek 2.8] ve yarıbasit halkaların karakterize edildiği sıradaki teoremi kanıtlayalım:

Teorem 3.1. Herhangi bir R halkası için aşağıdakiler denktir:

- ***(i)*** R bir yarıbasit halkadır;
- ***(ii)*** Her R-modül bir SA modüldür;
- ***(iii)*** Herhangi iki SA modülün diktoplamı yine bir SA modüldür;
- ***(iv)*** Bir projektif R-modülün her alt modülü bir SA modüldür;
- ***(v)*** $R \oplus R$ nin her alt modülü bir SA modüldür;
- ***(vi)*** Bir injektif R-modülün her alt modülü bir SA modüldür.

Kanıt. $(\boldsymbol{i}) \Rightarrow (\boldsymbol{ii})$: R bir yarıbasit halka olsun. Bu durumda her R-modül injektiftir ve bundan dolayı her **R**-modül ADS özelliğine sahiptir. Aynı zamanda, R halkası yarıbasit olduğundan, her R-modül yarıbasittir ve bundan dolayı SIP özelliğine sahiptir. Dolayısıyla her R-modül hem SIP hem de ADS özelliklerine sahip olur, yani, her R-modül SA modüldür.
$(ii) \Rightarrow (i)$: Her R-modül SA modül olsun. Şimdi her R-modülün yarıbasit olduğu göstereceğiz. M bir R-modül ve N, M modülünün bir alt modülü olsun. (ii)'den $N \oplus M$ bir SA modüldür. $i: N \to M$ bir içerim dönüşümü (inclusion map) olsun. Bu durumda, Sonuç 2.4'ten $i(N) = N \subseteq^{\oplus} M$ olur. Bu da demektir ki, her R-modül yarıbasittir. Yani, R bir yarıbasit halkadır.

$(\boldsymbol{i}) \Rightarrow (\boldsymbol{iii})$, $(\boldsymbol{i}) \Rightarrow (\boldsymbol{iv}) \Rightarrow (\boldsymbol{v})$ $\boldsymbol{ve}$ $(\boldsymbol{i}) \Rightarrow (\boldsymbol{vi})$: *Açıktır.*
$(\boldsymbol{iii}) \Rightarrow (\boldsymbol{i})$, $(\boldsymbol{v}) \Rightarrow (\boldsymbol{i})$ ve $(\boldsymbol{vi}) \Rightarrow (\boldsymbol{i})$: SA modüller SSP özelliğini sağladığı için ve dolayısıyla (C_3) özelliğini sağladığı için [2, Önerme 2.12]'den sonuç görülür.

Tanım 3.2. [17, s.114] M bir R-modül olsun. Her $\delta: N \to \prod_{\Lambda} U_\lambda$ $(R - Mod'da)$ monomorfizması için

$$N \xrightarrow{\delta} \prod\nolimits_{\Lambda} U_\lambda \xrightarrow{\pi_E} \prod\nolimits_{E} U_\lambda$$

monic olacak şekilde bir sonlu $E \subset \Lambda$ alt kümesi varsa M R-modülüne *sonlu eş-üretilmiş* modül denir.

Tanım 3.3. [17, s.248] M bir R-modül olsun. Aşağıdaki iki koşul sağlanıyorsa bir $X \in \sigma[M]$ modülüne $\sigma[M]$'de *sonlu eş-sunulan (finitely copresented)* modül denir:

- ***(i)*** X sonlu eş-üretilmiştir;
- ***(ii)*** L sonlu eş-üretilmiş olmak üzere $\sigma[M]$'deki her $0 \to X \to L \to N \to 0$ tam dizisinde N modülü de sonlu eş-üretilmiştir.

Bir $\boldsymbol{R}$ halkası bir sağ V-halkadır. ⇔ Her sonlu eş-üretilmiş R-modül injektiftir. ⇔ Her sonlu eş-üretilmiş R- modül yarıbasittir [17, 23.1]. ⇔ Her sonlu eş-sunulan R-modül injektiftir. ⇔ Her sonlu eş-sunulan R-modül yarıbasittir [17, 31.7].

Teorem 3.4. Herhangi bir R halkası için aşağıdakiler denktir:

- ***(i)*** R bir sağ V-halkadır;
- ***(ii)*** Her sonlu eş-üretilmiş R-modül SA modüldür;
- ***(iii)*** Her sonlu eş-sunulan R-modül SA modüldür.

Kanıt. $(\boldsymbol{i}) \Rightarrow (\boldsymbol{ii})$: Eğer R bir sağ V-halka ise her sonlu eş-üretilmiş R-modül injektiftir [17, 23.1] ve her sonlu eş-üretilmiş R-modül yarıbasittir. Dolayısıyla, her sonlu eş-üretilmiş R-modül SA özelliğine sahiptir.
$(\boldsymbol{ii}) \Rightarrow (\boldsymbol{iii})$: *Açıktır.*
$(\boldsymbol{iii}) \Rightarrow (\boldsymbol{i})$: Her sonlu eş-sunulan R-modül SA modül olsun. Her sonlu eş-sunulan R-modülün injektif olduğunu göstereceğiz. Bu durumda, $E(M)$ ve $E(M)/M$ sonlu eş-sunulan R-modüllerdir. [17, 30.2(3)]'den $M \oplus E(M)$ bir sonlu eş-sunulan R-modüldür ve $(\boldsymbol{iii})$'den SA modüldür. $i: M \to E(M)$ bir içerim dönüşümü olsun. Bu durumda, Sonuç 2.4'ten $i(M) = M \subseteq^{\oplus} E(M)$ olur. M injektiftir. [17, 31.7]'den R bir V-halkadır.

Sıradaki önermede aşağıda tanımladığımız $(*)$ özelliğini kullanacağız.
$(*)$ M_i'ler SA R-modüller iken $\bigoplus M_i$'de SA R-modüldür.

Önerme 3.5. Eğer bir R halkası $(*)$ özelliğini sağlıyorsa R bir sağ V-halkadır.

Kanıt. M bir sonlu eş-üretilmiş R-modül olsun. [17, 21.3(2)]'den M ayrıştırılamaz R-modüllerin bir diktoplamıdır. Ayrıştırılamaz modüller SIP ve ADS özelliklerine sahip olduğundan SA modüldür. Hipotezden M bir SA modüldür. Teorem 3.4'ten R bir V-halkadır.

Önerme 3.6. Herhangi bir R halkası için aşağıdakiler denktir:

- ***(i)*** R halkası $(*)$ özelliğine sahip bir sağ Noetherian halkadır;
- ***(ii)*** R yarıbasittir.

Kanıt. $(\boldsymbol{i}) \Rightarrow (\boldsymbol{ii})$: R halkası $(*)$ özelliğine sahip bir sağ Noetherian halka ve M bir injektif R-modül olsun. R bir sağ Noetherian halka olduğundan ayrıştırılamaz modüllerin bir diktoplamıdır.

Ayrıştırılamaz modüller SA özelliğine sahip olduğundan ve $(*)$ özelliğinden M bir SA modüldür. Dolayısıyla M modülü SIP özelliğine sahiptir. [8, Teorem 4.10]'dan R halkası yarıbasittir.

$(\boldsymbol{ii}) \Rightarrow (\boldsymbol{i})$: R bir yarıbasit halka olsun. Bu durumda her R-modül injektiftir ve bundan dolayı her R-modül ADS özelliğine sahiptir. Aynı zamanda her R-modül yarıbasittir ve bundan dolayı SIP özelliğine sahiptir. Dolayısıyla her R-modül hem SIP hemde ADS özelliklerine sahip olur, yani, her R-modül SA modüldür.

R bir halka olsun. R halkasının her sağ ideali projektif ise R halkasına *sağ hereditary* halka denir. Bir R halkasının sağ hereditary halka olması için gerek ve yeter koşul her injektif R-modülün SSP özelliğine sahip olmasıdır [1, Teorem 10].

Önerme 3.7. R bir halka olsun. Eğer R halkası $(*)$ özelliğine sahip bir sağ Noetherian halka ise R bir sağ hereditary sağ V-halkadır.

Kanıt. M bir injektif R-modül olsun. R halkası bir sağ Noetherian halka olduğundan M ayrıştırılamaz modüllerin bir diktoplamıdır. $(*)$ özelliğinden M modülünün bir SA modül olduğu açıktır. Sonuç 2.3'ten M modülü SSP özelliğine sahiptir. [1, Teorem 10]'dan R bir sağ hereditary halkadır.

Teorem 3.8. Aşağıdakiler denktir:

- ***(i)*** R bir regular halkadır;
- ***(ii)*** $M_2(R)$ nin her esas sağ ideali bir SA modüldür;
- ***(iii)*** Bir köşegen matris tarafından üretilen $M_2(R)$ nin her esas sağ ideali bir SA modüldür;
- ***(iv)*** Bir projektif sağ R-modülün her sonlu üretilmiş alt modülü bir dik toplanandır;
- ***(v)*** Bir projektif sağ R-modülün her sonlu üretilmiş alt modülü bir SA modüldür;
- ***(vi)*** Bir projektif sağ R-modülün her sonlu 2-üretilmiş alt modülü bir SA modüldür.

Kanıt. $(\boldsymbol{i}) \Rightarrow (\boldsymbol{ii})$: R bir regular halka olsun. Regular olmak bir Morita invariant özellik olduğu için, herhangi bir n pozitif tamsayısı için nxn'lik full matris halkaları $M_n(R)$ bir regular halkadır ve yarıbasittir. Bu yüzden $M_2(R)$ bir SA modüldür [14, s.2]. SA modüllerin dik toplananları bir SA modül olduğundan, $M_2(R)$ halkasının her esas sağ ideali bir SA modüldür.
$(\boldsymbol{ii}) \Rightarrow (\boldsymbol{iii})$: Açıktır.
$(\boldsymbol{i}) \Leftrightarrow (\boldsymbol{iv})$: Bu Kaplansky'nin çok bilinen bir sonucudur [9, Lemma 4].
$(\boldsymbol{iv}) \Rightarrow (\boldsymbol{v}) \Rightarrow (\boldsymbol{vi})$: Açıktır.
$(\boldsymbol{iii}) \Rightarrow (\boldsymbol{i})\ \boldsymbol{ve}\ (\boldsymbol{vi}) \Rightarrow (\boldsymbol{i})$: SA modüller SSP özelliğini sağladığı için ve dolayısıyla (C_3) özelliğini sağladığı için [2, Teorem 2.13]'den sonuç görülür.

KAYNAKÇA

[1] Alkan M, Harmancı A. On summand sum and summand intersection property of modules. Turk J. Math 2002; 26: 131-147.

[2] Amin I, Ibrahim Y, Yousif M. C3-Modules. Algebra Colloquium. 2015; 22(4): 655-670.

[3] Anderson FW, Fuller KR. Rings and Categories of Modules. New York, USA: Springer-Verlag, 1974.

[4] Birkenmeier GF, Karabacak F. Tercan A. When is the SIP (SSP) property inherited by free modules. Acta Math Hung. 2006: 112(1-2); 103-106.

[5] Dung NV, Huyn DV, Smith PF, Wisbauer R. Extending Modules. London, UK: Longman, 1990.

[6] Fuchs L. Infinite Abelian Groups. Academic Press, New York, USA: 1970.

[7] Garcia JL. Properties of direct summands of modules. Comm. Algebra 1989; 17(1): 73-92.

[8] Hamdouni A., Ozcan AC, Harmancı A. Characterization of modules and rings by the summand intersection property and the summand sum property, JP J. Algebra Number Theory Appl. 2005; 5(3): 469–490.

[9] Kaplansky I. Projective modules, *Annals of Mathematics* (Ser. 2) 1958; 68: 372-377.

[10] Karabacak F, Tercan A. Matrix rings with the summand intersection property. Czech Math J. 2003; 53(3): 321-326.

[11] Karabacak F, Tercan A. On modules and matrix rings with SIP-extending. Taiwanese J. Math. 2007; 11 (4): 1037-1044.

[12] Quyn TC, Koşan MT. On ADS modules and rings. Comm. Algebra. 2014; 42: 3541-3551.

[13] Takıl Mutlu F. On ADS-modules with the SIP. Bull. Iranian Soc. 2015; 41: 1355-1363.

[14] Takıl Mutlu F. On free modules with the SA property. AKU J. Sci. Eng. 2016; 021302: 247-249.

[15] Takıl Mutlu F. On matrix rings with the SIP and the Ads, Turk J Math 2018; 42: 2657–2663.

[16] Wilson GV. Modules with on the direct summand intersection property. Comm. Algebra 1986; 14: 21-38.

[17] Wisbauer R. Foundations of Module and Ring Theory, Gordon and Breach, Philadelphia, 1991.